

ρεται πως και του Κικέρωνα είχαν δημοσιευτεί αποφθέγματα μετά τον θάνατό του, από τον απελεύθερο και φίλο του Μάρκο Τύλλιο Τίρονα. Και αυτά όμως, όπως και του Ι. Καίσαρα θα ήταν μάλλον ευφυολογήματα παρά καθαντό ηθικά αποφθέγματα.— Εξάλλον, ο στωικός Σενέκας (2-66 μ. Χ.), στα έργα του, και μάλιστα στις Επιστολές του στον Λουκίλιο (*Litteræ ad Lucilium*) έβαλε άφθονα γνωμικά, που τα γνώριζε ο Λαροσφουκώ. Απ' όλους τούς ηθολόγους τών περασμένων, μόνο τον Σενέκα αναφέρει, για να διαφωγήσει αλλωστε μαζί του.

ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ. — ΕΡΑΣΜΟΣ

54.— Η αγάπη τών Ελλήνων και των Λατίνων για τα γνωμικά ήταν φυσικό να περάσει στους ευρωπαϊκούς λαούς, όταν, με την Αναγέννηση, άρχισαν να μελετούν και να επηρεάζονται από τους αρχαίους. Γι' αυτούς τούς ανθρώπους, αρχάριους ακόμα στην πνευματική καλλιέργεια, που έβγαιναν από την ερημιά τού Μεσαίωνα, τα γνωμικά τών αρχαίων ήταν μια τροφή ουσιαστική κι ευκολοχώνευτη συνάμα.

Ήδη στα 1498, ένας Ιταλοάγγλος ιστορικός και φιλόλογος ο Πολύδωρος Βερτζίλιο Καστελένσις, (*Polidoro Vergilio Castellensis* — για τους άγγλους *Polydore Vergil*—1470-1555) δημοσίεψε λατινικά μια συλλογή γνωμικών και παροιμιών (*Liber Proverbiorum*), που ήταν η πρώτη που δημοσιεύτηκε στους νεότερους χρόνους.

55.— Λίγο αργότερα, στα 1500, ο πολός Έρασμος (1467-1536) δημοσίεψε στη Βενετία την πρώτη έκδοση του έργου του Συλλογή Γνωμικών (*Adagiorum Collectanea*), που ξανατυπώθηκε στα 1508 επανξημένη, με τον νέο τίτλο Γνωμικών Χιλιάδες (*Adagiorum Chiliades*). Με τη συλλογή αυτή, όπου συγκέντρωσε και δημοσίεψε, με λατινικά φυσικά σχόλια, τέσσερις χιλιάδες εκατόν πενήντα περίπου γνωμικά, παροιμίες και παροιμιακές φράσεις αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων, ο Έρασμος έγινε διάσημος σε όλους τούς λογίους τής Ευρώπης, που, χάρη σ' αυτό του το βιβλίο, ήλθαν σε πλατύτερη επαφή με το αρχαίο ελληνικό και λατινικό πνεύμα.

Είκοσι-τρία χρόνια αργότερα, στα 1531, ο ίδιος ο Έρασμος δημοσίεψε στη Βασιλεία, όπου είχε εγκατασταθεί κι όπου επρόκειτο και να πεθάνει, μια δεύτερη συλλογή, με τον τίτλο Αποφθέγματα (*Apophthegmata*), βασισμένη κυρίως στα έργα τού Πλουτάρχου.

ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

α) Πριν από τον Λαροδφουκώ

56.— Πλησιάζουμε την εποχή που οι εθνικές γλώσσες τών μεγάλων ευρωπαϊκών λαών θα παραμερίσουν οριστικά τα λατινικά, αυτή την πανευρωπαϊκή γλώσσα τών μεσαιωνικών χρόνων. Θ' αρχίσουν ν' αναπτύσσονται οι εθνικές λογοτεχνίες. Είναι και πάλι εποχή πρόσφορη για την καλλιέργεια τών γνωμικών. Έτσι, στη Γαλλία, ένας από τους ποιητές τής Πλειάδας (*La Pléiade*) και φίλος τού ηγέτη τής Ρονσάρ (*Ronsard*) ο Ιωάννης Αντώνιος δ'ε Βαίφ (*Jean-Antoine de Baïf*) (1532-1589) δημοσίεψε στα 1576 μια συλλογή εξαστίχων, με τον τίτλο Μίμοι, Διδάγματα και Παροιμίες (*Mimes, Enseignements et Proverbes*) μέσα στα οποία βρίσκει κανείς άφθονα γνωμικά:

- *L'homme propose et Dieu dispose.*
Nul n'est heureux en toute chose.
- Ο άνθρωπος προτείνει κι ο Θεός αποφασίζει.
Κανένας δεν είναι ευτυχισμένος σε όλα.
- *Force n'est droit et fait le droit.*
Η δύναμη δεν είναι δίκιο και φτιάνει τό δίκιο.
- *Qui fait folie et la publie*
Est fou d'une double folie.
- Όποιος κάνει τρέλλα και τη διαλαλεί.
Είναι τρελλός με διπλή τρέλλα.
- *Le fol prend l'envers pour l'endroit.*
Ο τρελλός παίρνει τήν ανάποδη για την καλή.
- *S'endetter fait le riche esclave.*
Τα χρέη κάνουν σκλάβο τον πλούσιο.
- *Chiche plaideur perdra sa cause.*
Ο φιλάργυρος διάδικος θα χάσει τη δίκη του.
- *Le temps est un bon conseiller.*
Ο χρόνος είναι καλός σύμβουλος.

57.— Την ίδια περίπου εποχή, στα 1574, ένας άλλος Γάλλος, ο Γυ δ'υ Φωρ δ'ε Πιβράκ (*Gui du Faur de Piibrac*), (1529-1584) δημοσίεψε με τον τίτλο Πενήντα τετράστιχα, με παραγγέλματα και διδάγματα χρήσιμα στη ζωή τού ανθρώπου, κατά μίμηση του Φωκυλίδη, τού Επιχάρμου κι άλλων Ελλήνων ποιητών (*Cinquante quatrains contenant préceptes et enseignements utiles pour la vie de l'homme, composés à l'imitation de Phocylides, Epicharmus et autres poètes grecs*), μια πρώτη συλλογή, που αυξήθηκε κατόπι ως εκατόν είκοσι-έξη τετράστιχα. Τα τετράστιχα αυτά,

που μας φαίνονται σήμερα πεζά κι ανούσια, έκαναν στην εποχή τους μεγάλη εντύπωση σε ολόκληρη την Ευρώπη. Κι όταν ο Πιβρόκ πέθανε στα 1584, ο μεγάλος Μονταίνιος (*Michel Eugène de Montaigne*), (1533-1592)—που τα Δοκίμια (*Essais*) του (1580, 1588), ένα από τα σημαντικότερα έργα τής γαλλικής λογοτεχνίας, αποτελούν θησαυρό στοχασμών, επιγραμμάτων και γνωμικών, δικών του και ξένων, από τον οποίο άντλησαν πλούσια όλοι οι μεταγενέστεροι, κι ο Λαροδφουκώ ο ίδιος κάποτε— ανέφερε (*Δοκίμια*, Βιβλ. Γ'. κεφ. θ'.) πως η απώλεια του Πιβρόκ ήταν ανεπανόρθωτη. Ίδού ένα δείγμα από τα Τετράστιχα του τελευταίου:

Haïr le vrai, se feindre en toutes choses,

Sonder le simple afin de l'attraper,

Braver le faible, et sur l'absent draper,

Sont de la cour les œillets et les roses.

Το μίσος τής αλήθειας, η προσποίηση σε όλα,

Το δούλεμα του απλοϊκού για να τον μπερδέψει κανείς,

Η πρόκληση του αδύναμου, και το στόλισμα των απόντων,

Είναι τής Αυλής τα γαρύφαλλα και τα ρόδα.

58.—Μετά σαράντα περίπου χρόνια, στα 1612, δημοσιεύτηκαν στο Παρίσι οι Πινακίδες ή τετράστιχα της Ζωής και του Θανάτου (*Tablettes ou quatrains de la Vie et de la Mort*) του Πέτρου Ματιέ (*Pierre Mathieu*) (1563-1621), που είναι πάντως καλύτερα, με περισσότερη πνοή, από τα τετράστιχα του Πιβρόκ.

—*Jamais des mains d'un grand le petit ne s'échappe,*

C'est un rat se jouant proche du chat qui dort,

Qui le laisse courir, puis tout à coup l'attrape,

Et ses caresses sont les signes de la mort.

Ποτέ από τα χέρια ενός μεγάλου δεν γλυτώνει ο μικρός

είναι σαν ένας πόντικας που παίζει κοντά σε κοιμισμένο γάτο,

που τον αφήνει να τρέχει κι ύστερα ξαφνικά τον αρπάζει,

και τα χάρδια του είναι τότε σημάδια τού θανάτου.

—*L'orgueil sous le manteau du philosophe éclate ;*

On donne de beaux noms aux effets odieux ;

Comme on s'excuse au mal, en la cause on se flatte,

On accuse plutôt la lampe que les yeux.

Η αλαζονεία ξεπετιέται κάτω από τον μανδύα τού φιλοσόφου...

Δίνουμε ωραία ονόματα σε απαίσια αποτελέσματα.

Καθώς συγχωρούμε στον εαυτό μας το κακό, περηφανευόμαστε για την αιτία του.

Κατηγορούμε μάλλον το λυχνάρι παρά τα μάτια μας.

Μισόν αιώνα αργότερα, στα 1660, τα Τετράστιχα τού Πιβράκ κι οι Πινακίδες τού Ματιῆ είχαν ακόμα πέραση, κι ο Μολιέρος ο ίδιος δεν δισταζε να τα συστήνει :

*Jeté-moi dans le feu tous ces méchants écrits
Qui gâtent tous les jours tant de jeunes esprits;
Lisez-moi comme il faut, au lieu de ces sornettes,
Les Quatrains de Pibrac et les doctes Tablettes
Du conseiller Mathieu : l'ouvrage est de valeur
Et plein de bons dictons à réciter par cœur.*

Ρίχτε στη φωτιά όλα αυτά τα ελεεινά γραφιά,
που χαλνούν κάθε μέρα τόσα νέα μυαλά·
Αντί αυτές τις μπουρδες, διαβάξτε μου καθώς πρέπει
τα Τετράστιχα τού Πιβράκ και τις σοφές Πινακίδες
του συμβούλου Ματιῆ. Το έργο είναι αξίας
και γεμάτο καλά ρητά, που πρέπει να τα μαθαίνει κανείς απ' έξω,

λέει ο φρόνιμος Gorgibus στην κωμωδία τού Μολιέρου Σγαναρέλος (Sganarelle).

β) Στην εποχή τού Λαροϋφουκώ

59.— Έτος 1660... Προσέχοντας τη χρονολογία, στην οποία μάς έφερε η συμβουλή τού Μολιέρου, διαπιστώνουμε πως δεν απέχουμε πια παρά τέσσερα χρόνια από την πρώτη, τη μη εγκεκριμένη από τον συγγραφέα, έκδοση των Αξιωματών τού Λαροϋφουκώ. Πάντως, μετά πέντε μόλις χρόνια θα βγει κι η πρώτη αυθεντική έκδοση, που είναι τού 1665.

Μέσα στα τελευταία αυτά πενήντα χρόνια, η εξέλιξη της λογοτεχνίας στη Γαλλία είταν ραγδαία. Αναφέρουμε αλλού τα ονόματα μεγάλων συγγραφέων που πρωτακούστηκαν τότε. Εδώ θα μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα για τα γνωμικά, και τις περιστάσεις, χάρη στις οποίες το είδος αυτό εξελίχτηκε, από τις κοινοτοπίες και τις απλοϊκότητες τού Πιβράκ στη λεπτολόγα τελειότητα του Λαροϋφουκώ.

60.— Στη Βιογραφία τού συγγραφέα δίνουμε περισσότερες λεπτομέρειες για τον κοσμικό κύκλο τού φιλολογικού σαλονιού τής Μαρκησίας δῆ Σαβλέ. Όταν ο Λαροϋφουκώ άρχισε να συχνάζει εκεί, γύρω στα 1658-1659, η κύρια διασκέδαση του κύκλου είταν η σύνταξη γνωμικών. Ψυχαγωγία ανθρώπων καλλιεργημένων, με μεγάλη κοινωνική και κοσμική πείρα.— Κάποιος τους, πολύ συχνά η Μαρκησία η ίδια, πρότεινε για συζήτηση ένα από τα αιώνια θέματα που τροφοδοτούν ανέκαθεν τις κουβέντες αντρών και γυναικών : τον έρωτα,

τη φιλία, την πίστη, τις γυναίκες και τα ελαττώματά τους, τους άντρες και τις κακίες τους. Όταν οι συζητήσεις — για τις οποίες κρατούσαν συνήθως και πρόχειρα πρακτικά — πάνω στο θέμα καιαστάλαζαν, όσο μπορούσαν να καταλήξουν, εκείνος που το είχε προτείνει φρόντιζε να διατυπώσει τις σκέψεις του σε γνωμικά, ή μάλλον σε σχέδια γνωμικών. Τα σχέδια αυτά κυκλοφορούσαν κι ελέγχονταν από τα κυριότερα μέλη τού ομίλου, που πρότειναν διορθώσεις, πριν τα γνωμικά πάρουν την οριστική τους μορφή. Συνήθως τα γνωμικά αυτά τών μελών τής συντροφιάς δεν τυπώνονταν κυκλοφορούσαν όμως αρκετά, γιατί ο καθένας τού κύκλου τα έδειχνε σε κάμποσα φιλικά του πρόσωπα.

Φυσικό αποτέλεσμα όλης αυτής τής διαδικασίας ήταν πως τα γνωμικά που έγραψαν διάφορα πρόσωπα του σαλονιού τής κυρίας δὲ Σαβλέ έχουν συχνά μεταξύ τους αρκετή συγγένεια, και τα θέματα κι οι εκφράσεις τους παρουσιάζουν κάποτε μεγάλες ομοιότητες.

Δεν θα μιλήσουμε εδώ για τα Αξιώματα τού Λαροϋφουκώ, που αποτελούν το κύριο θέμα τών κεφαλαίων που ακολουθούν. Θα σημειώσουμε μονάχα πως ο Δούκας, που έπρεπε κανονικά να θεωρηθεί σαν ένας αυτσαίδεο χωρίς συγγραφικά εφόδια, αναδείχτηκε τελικά ο άσσοσ κι ο δάσκαλος όλων. Είναι κι εκείνος του οποίου τα γνωμικά δημοσιεύτηκαν πρώτα σε βιβλίο.

Εδώ, θα δώσουμε μερικές πληροφορίες για τους άλλους γνωμογράφους τού κύκλου αυτού, και για το έργο τους. Καθώς αναφέραμε ήδη, όλοι τους συγγενεύουν με τον Λαροϋφουκώ, και ξαναβροίσκει κανείς στα γνωμικά τους σκέψεις που θυμίζουν πολύ τις δικές του, προπάντων στο περιεχόμενο, γιατί, στη διατύπωση, ο καθένας έχει τα προσόντα και τα ελαττώματά του. Πάντως, όλα είναι πολύ κατώτερα από τού Λαροϋφουκώ τα λιγόλογα και καλοδουλεμένα Αξιώματα.

61.—Από τον κύκλο τής κυρίας δὲ Σαβλέ βγήκαν τελικά, εκτός από τον Λαροϋφουκώ, άλλες πέντε τουλάχιστον συλλογές, που τυπώθηκαν όλες αρκετά χρόνια μετά τ'Αξιώματά του. [Και πρέπει να σημειώσουμε εδώ πως, μετά τις *Maximes* τού Λαροϋφουκώ, η λέξη αυτή άρχισε να σημαίνει ολοένα περισσότερο γνωμικά μάλλον παρά αξιώματα. Κι ο πρώτος από τους δυό αυτούς όρους πρέπει σήμερα να προτιμείται, ενόσο δεν υπάρχει σ'έναν τίτλο ή σε μια φράση, δίπλα στον όρο *maximes*, κι ο όρος *sentences*].

Έτσι, μετά τον θάνατο της Μαρκησίας, στα 1678, δημοσιεύτηκε τον ίδιο χρόνο ένα βιβλίο με τον τίτλο Γνωμικά τής Μαρκησίας δὲ Σαβλέ και Διά-

φορες Σκέψεις τού κ. L. D. (*Maximes de Mme la Marquise de Sablé et Pensées diverses de M. L. D.*), που περιλάμβανε τα γνωμικά τής μαρκησίας και χωριστά τα γνωμικά τού Αββά δ'Αγύ (*Abbé d'Ailly*) που φρόντισε για την έκδοση. Για τα δεύτερα δεν αξίζει να πούμε τίποτα. Θα δώσουμε λίγα δείγματα των γνωμικών Μαρκησίας :

— Το να είσαι υπερβολικά δυσαρεστημένος με τον εαυτό σου είναι αδυναμία· το να είσαι υπερβολικά ευχαριστημένος είναι ανοησία.

— Μόνο οι δυνατές ψυχές μπορούν ν' αλλάζουν γνώμη και να παρατούν μια στραβή θέση.

— Χειροτερεύουμε τα ελαττώματά μας μη ομολογώντας τα όταν μας επικρίνουν γι' αυτά.

— Η μεγαλύτερη γνώση τού ανθρώπου συνίσταται στο να ξέρει την τρέλλα του.

— Ο έρωτας έχει κάτι το τόσο χαρακτηριστικό, που δεν μπορούμε να τον κρύψουμε όταν υπάρχει, ούτε και να τον προσποιηθούμε όταν δεν υπάρχει.

62.— Την ίδια εκείνη χρονιά, 1678, δημοσιεύτηκαν κι οι δύο τόμοι τού Ζακ Εσπρί (*Jacques Esprit*) με τον τίτλο Η Ψευτιά τών Ανθρώπινων Αρετών (*De la Fausseté des Vertus Humaines*). Ο Ζακ Εσπρί, (1611-1678), ήταν λόγιος, μέλος πολύ σημαντικό τού κύκλου τής κυρίας δ'ε Σαβλέ, και μέλος επίσης τής Γαλλικής Ακαδημίας. Ο Δούκας τού είχε μεγάλη εκτίμηση και τον συμβουλευόταν συστηματικά. Τα γνωμικά του έχουν κάποια συγγένεια, μα είναι πολύ κατώτερα από του Λαροδφουκώ. Ιδού μερικά :

— Η δικαιοσύνη τών ιδιωτών δεν είναι παρά μια επιδεξιότητα, που τείνει να προφυλάξει τη ζωή, το βίος, και την τιμή τους από τις προσβολές που μπορούν να τους κάνουν.

— Η καλή πίστη είναι μια μεγάλη επιτηδειότητα.

— Αυτό που κάνει τούς ανθρώπους να κλαίνε δεν είναι ο θάνατος των φίλων τους, παρά τα όσα χάνουν με τον θάνατο των φίλων τους.

— Είναι σπάνιο να βρεθούν γενναίοι που ν' αποκρούουν τούς εχθρούς τη νύχτα με όση ανδρεία θα το έκαναν αν πολεμούσαν, μέρα-μεσημέρι, κάτω από τα μάτια του στρατηγού τους.

63.— Δέκα χρόνια αργότερα, στα 1667, δημοσιεύτηκαν τ' Αξιώματα, Γνωμικά και Ηθικές Σκέψεις (*Maximes, Sentences et Réflexions Morales*) τού Γεωργίου Βροσέν (*Georges Brossin*), που δεν ήταν άλλος απο τον περίφημο Ιππότη δ'ε Μερé, (*Chevalier de Méré*) (1610-1685), που φιλοδοξούσε να είναι — κι έπεισε με την αυτοπεποίθησή του και πολλούς άλλους πως ήταν το πρότυπο του καθώς-πρέπει ανθρώπου, κατά την αντίληψη που είχαν στον 17^ο αι. (βλ. σελ. 187, σημ. 6). Τα γνωμικά τού Ιππότη είναι αξιόλογα. Τα χαρακτηρίζει σαφήνεια, συντομία και ακριβολογία :

— Όταν αγαπούμε είναι αδύνατο να δώσουμε την εντύπωση πως μισούμε.

— Συχνά η ειλικρίνεια δεν είναι παρά μια φίνα κρυψίνοια.

— Όποιος θέλει ν' ακολουθήσουν οι άλλοι τα δικά του αισθήματα πρέπει να καμώνεται πως προσχωρεί στα αισθήματα των άλλων.

— Η τιμή δεν είναι πάντα το βραβείο τής αξίας· είναι το μερίδιο τού εγκλήματος τουλάχιστον όσο κι η ανταμοιβή τής αρετής.

— Οι πιότεροι ηλικιωμένοι αγαπούν να λένε πως δεν είναι πια άξιοι για τίποτα, για ν' αφίσουν να εννοηθεί πως τα νιάτα τους είταν κάτι το σπάνιο.

64.— Για την πληρότητα, ας αναφέρουμε και τον Ιωάννη Δομά (Jean Domat) (1625-1665), που σύχναζε κι αυτός στο σαλόνι τής κυρίας δέ Σαβλέ και που, ανεξάρτητα από τη μετριότητα των γνωμικών του, είναι ένας από τους μεγάλους νομοδιδασκάλους τής Γαλλίας. Δικές του είναι οι σκέψεις :

— Όλες οι ανοησίες κι οι αδικίες, που δεν κάνω εγώ, μου αναστατώνουν τα σωθικά.

— Χρησιμοποιούμε για πρόφαση τους ζητιάνους για να μη δίνουμε στο φτωχοκομείο, και το φτωχοκομείο για να μη δίνουμε στους ζητιάνους.

65.— Για να τελειώνουμε με τους κοσμικούς γνωμογράφους τής περιόδου αυτής, πρέπει τώρα ν' αναφέρουμε κάποιον που είχε εξαιρετικό πνεύμα, μολονότι απέδωσε πολύ λιγότερα απ' όσα θα μπορούσε : τον Κάρολο δέ Σαιν Δενί, άρχοντα του Σαιντ-Εβρεμόν (Charles de Saint Denis, sieur de Saint-Évremond), (1613-1703). Πνεύμα ανεξάρτητο κι απειθάρχητο— χαρακτηριστικά που συχνά συνυπάρχουν με κάποια νωχέλεια— ο Σαιντ-Εβρεμόν έγραψε μερικά αρκετά αξιόλογα γνωμικά, που βρίσκονται είτε στο μικρό φυλλάδιο που δημοσίεψε με τον τίτλο Σκέψεις, Αισθήματα, Γνωμικά (Pensées, Sentiments et Maximes) είτε στις επιστολές και σε διάφορα άλλα σύντομα δημοσιεύματά του¹.

66.— Αναφέραμε τους κυριότερους από τους κοσμικούς γνωμολόγους τούς σύγχρονους του Λαροδφουκώ, αριστοκράτες ή λογίους, που σαν σωστοί καθώς-πρέπει άνθρωποι που είταν, έγραφαν και γνωμικά. Αλλά κι αν τους είχαμε παραλείψει η ζημιά δεν θα είταν βέβαια ανεπανόρθωτη.

Μας μένει μιλήσουμε για κάποιον άλλον, πολύ διαφορετικό απ' όλους αυτούς, και που θα είταν αναμφισβήτητα ο μεγαλύτερος κι ο βαθύτερος απ' όλους τούς γνωμολόγους, κι από τον Λαροδφουκώ τον ίδιο, αν είχε καταδεχτεί να γράψει συστηματικά γνωμικά. Μιλούμε φυσικά για τον Βλάσιο Πασκάλ (Blaise Pascal), (1623-1662), μιαν από τις έξοχότερες

1. Saint-Évremond, Œuvres Mêlées, Éd. Mercure de France, 1909.

φυσιογνωμίες τής γαλλικής λογοτεχνίας. Όπως ο Λαροδφουκώ και τόσοι άλλοι, είχε κι ο Πασκάλ περάσει από τα λογοτεχνικά σαλόνια τών ξακουσμένων κυριών τής εποχής. Αλλά, μετά το 1654, ο Πασκάλ είχε πάψει πια να είναι ένας «άνθρωπος του κόσμου». Η παθιασμένη ψυχή του φλεγόταν ήδη από βαθύτατη θρησκευτικότητα. Τριγυρνώντας ανάμεσα στους αριστοκράτες και τους λογίους, δεν ξεχνούσε στιγμή πως ανήκε στην αυστηρότατη θρησκευτική αδελφότητα, ή μάλλον αίρεση των Γιανсениστών (Jansénistes) κι οι σκέψεις του γυρνούσαν αδιάκοπα γύρω στο μεγάλο έργο που μελετούσε να γράψει : την Απολογία τής Χριστιανικής Θρησκείας. Το έργο αυτό δεν γράφηκε. Όταν όμως ο Πασκάλ πέθανε νεότατος στα 1662, οι φίλοι του Γιανсениστές τού Πορ-Ρουαγιαάλ (Port-Royal) βρήκαν ένα πλήθος χαρτάκια, με σημειώσεις ακατάστατες κι ασύνδετες, και τόσο κακογραμμένες που είχαν κάποτε κι αδιάβαστες. Είναι το υλικό που ο Πασκάλ μάζευε για την Απολογία. Ο στοχαστής σκόπευε να χωρίσει το έργο του σε δυό μέρη. Το πρώτο θα είχε τον τίτλο Μιζέρια τού ανθρώπου χωρίς τον Θεό. Το δεύτερο, Ευδαιμονία τού ανθρώπου με τον Θεό.

Η μελέτη τών χαρτιών φανέρωσε πως μέσα στις σημειώσεις τού πρώτου μέρους υπήρχαν κάμποσες σκέψεις αξιοθαύμαστες. Είναι πιθανό πως η επιτυχία τών Αξιωματών τού Λαροδφουκώ έδωσε θάρρος στους εταίρους τού Πορ-Ρουαγιαάλ να δημοσιέψουν, με τον τίτλο Στοχασμοί (Pensées), τα κατάλοιπα του Πασκάλ, παρ' όλο που είχαν τόσο κομματιασμένα και πρόχειρα, ώστε να μην αποτελούν κάποτε ούτε καν μιαν ολόκληρη φράση. Μέσα όμως σ' αυτά τα θρύψαλα υπάρχουν νοήματα βαθειά, διατυπωμένα σε ύφος ανυπέροβλητο. Αλλού πάλι, ο Πασκάλ διατυπώνει με οξύτητα, και στην έκφραση και στο περιεχόμενο, γνωμικά που θα τα ζήλευε ο ικανότερος γνωμολόγος :¹

— Η τελευταία πράξη είναι πάντα αιματηρή, όσο ωραία κι αν είναι κατά τ' άλλα η κωμωδία. Στο τέλος, μας ρίχνουν λίγο χόμα πάνω στο κεφάλι, κι όλα τελειώνουν για πάντα.

— Ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα καλάμι, που σπάνει εύκολα, μα καλάμι που σκέπτεται.

— Η καρδιά έχει τούς λόγους της, που το λογικό δεν τους ξέρει.

— Κοροϊδεύοντας τη φιλοσοφία φιλοσοφούμε σι' αλήθεια.

— Ποτέ δεν κάνουμε το κακό τόσο πλέρια και με τόση χαρά όσο όταν το κάνουμε για λόγους συνειδήσεως.

— Ευφυολόγος : κακός χαρακτήρας.

— Η αδιάκοπη ευγλωττία είναι βαρετή.

1. L'Œuvre de Pascal, Pensées, éd. La Pléiade, 1936, p. 815.

— Θέλεις να πιστέψει καλό ο κόσμος για σένα; Μη λες καλό για τον εαυτό σου (15).

— Το τελευταίο που βρίσκουμε, γράφοντας ένα έργο είναι κείνο που πρέπει να μπει πρώτο (63).

— Ο βασιλιάς περιστοιχίζεται από ανθρώπους που δεν σκέφτονται παρά να τον διασκεδάσουν και να τον εμποδίσουν να σκεφτεί τον εαυτό του· γιατί, όσο βασιλιάς κι αν είναι, είναι δυστυχημένος, αν τον καλοσκεφτεί (205, σ. 877).

— Όσο περισσότερο μυαλό έχει κανείς, τόσο περισσότερο βρίσκει ανθρώπους πρωτότυπους· οι αμόρφωτοι δεν βρίσκουν διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους (17).

— Συνήθως, πειθόμαστε καλύτερα από τους λόγους που βρήκαμε μόνοι μας, παρά από κείνους που γεννήθηκαν στο πνεύμα τών άλλων (43).

— Παρηγοριούμαστε με λίγα, γιατί και λίγα μάς στενοχωρούν (175).

— Τρέχουμε αμέριμνοι προς τον γκρεμό, αφού βάλουμε μπροστά στα μάτια μας κάτι για να μας εμποδίζει να τον βλέπουμε (226).

— Απόλαυση των μεγάλων είναι πως μπορδύν να κάνουν άλλους εντυχημένους (245).

— Το κύριο γνώρισμα του πλούτου είναι να δίνεται ανοιχτόχερα (245).

— Ο άνθρωπος δεν είναι ούτε άγγελος ούτε κτήνος· το κακό είναι πως όποιος θέλει να κάνει τον άγγελο κάνει το κτήνος (358).

— Δυό πράγματα διδάσκουν στον άνθρωπο ολόκληρη τη φύση του: το ένστικτο κι η πείρα (291).

— Όλα όσα είναι ακατανόητα δεν σημαίνει και πως δεν υπάρχουν (483, σ. 968).

γ) Μετά τον Λαροϋφουκώ

67.— Όσοι αναφέραμε ως εδώ, είχαν όλοι τους σύγχρονοι, και φίλοι ή γνωστοί τού Λαροϋφουκώ. Αν εξαιρέσουμε τον Πασκάλ, όλοι σχεδόν οι άλλοι επηρεάστηκαν από τα Αξιιώματά του.

Θα περάσουμε τώρα στους γνωμολόγους τούς μεταγενέστερους τού Λαροϋφουκώ. Δυό απ' αυτούς ξεχωρίζουν μέσα στα εκατό χρόνια που ακολουθούν την εμφάνιση τών Αξιωμάτων.

68.— Ο πρώτος από τους δυό είναι ο περίφημος Λα Βρϋγέο (Jean de La Bruyère), (1645-1696), που γεννήθηκε τριάντα-δυό και πέθανε δεκάξη χρόνια μετά τον Λαροϋφουκώ. Το έργο του, που πρωτοδημοσιεύτηκε οκτώ χρόνια μετά τον θάνατο του τελευταίου αυτού, με τον τίτλο Οι Χαρακτήρες τού Θεοφράστου μεταφρασμένοι από τα ελληνικά, με τους Χαρακτήρες ή τα Έθνη τού Αιώνα μας (Les Caractères de Théophraste traduits du grec, avec les Caractères ou les Mœurs de ce siècle), είναι ένα από τα μεγάλα έργα τής κλασικής γαλλικής λογοτεχνίας. Ο Λαβρϋγέο είναι κυρίως γνωστός για την απaráμιλλη σειρά τών Πορτραίτων του, στα οποία ζωγράφισε διάφορους ανθρώπινους τύπους τής εποχής του, που πολλοί τους είναι τύποι όλων τών εποχών κι όλων τών κοινωνιών.

Στα δεκάξη κεφάλαια του πρωτότυπου έργου του, Οι Χαρακτήρες ή τα Έθνη τού Αιώνα μας, ο Λαβρϋγέρ, αντίθετα από τον Λαροϋφουκώ, εκθέτει πολύ συστηματικότερα τις σκέψεις του γύρω στο καθένα από τα ισάριθμα βασικά θέματά του, παρεμβάλλοντας σε κάθε περίπτωση, κάποτε σύντομα, με δύο-τρεις αδρές, χαρακτηριστικές πινελιές, και κάποτε πιο φιλοδοξημένα, τα διάφορα Πορτραίτα του, που μερικά τους είναι σίγουρα σκίτσα ή γελοιογραφίες προσώπων γνωστών τής κοινωνίας τής εποχής του.

Έτσι, το έργο τού Λαβρϋγέρ δεν παρουσιάζεται σαν συλλογή γνωμικών. Σε πρώτη όψη, έχει κανένας την εντύπωση πως ο συγγραφέας αναπτύσσει διεξοδικά τις σκέψεις του πάνω στα διάφορα θέματά του, που είναι: Τα έργα τού πνεύματος.— Η προσωπική αξία.— Οι γυναίκες.— Η καρδιά.— Η κοινωνία κι η κουβέντα.— Τα αγαθά τής τύχης.— Η πόλη.— Η αυλή.— Οι Μεγάλοι.— Ο Ηγεμόνας ή η πολιτεία.— Ο άνθρωπος.— Οι κρίσεις.— Η μόδα.— Μερικές συνήθειες.— Ο άμβωνας.— Οι άθεοι.

Όταν όμως διαβάσουμε προσεκτικότερα, βλέπουμε πως πολύ συχνά σελίδες ολόκληρες δεν είναι παρά μια διαδοχή από γνωμικά γύρω από το ίδιο θέμα. Παράδειγμα: Αν ανοίξουμε στη δεύτερη σελίδα το κεφάλαιο Η Καρδιά, διαβάζουμε συνέχεια:

— Είναι πιο συνηθισμένο να συναντούμε έναν υπερβολικό έρωτα παρά μια τέλεια φιλία.

— Ο έρωτας κι η φιλία αποκλείονται αμοιβαία.

— Όποιος έχει δοκιμάσει έναν μεγάλο έρωτα δεν δίνει σημασία στη φιλία· όποιος έχει εξαντληθεί στη φιλία δεν έκανε ακόμα τίποτα για τον έρωτα.

— Ο έρωτας αρχίζει με τον έρωτα· από την πιο δυνατή φιλία μονάχα σ' έναν αδύναμο έρωτα μπορεί κανείς να περάσει.

— Τίποτα δεν μοιάζει περισσότερο με μια ζωηρή φιλία όσο οι δεσμοί που μας βάζει να καλλιεργούμε το συμφέρον ενός έρωτά μας.

Εύκολα διαπιστώνει ο αναγνώστης πως αυτά τα γνωμικά δεν είναι όλα εξαιρετικής ποιότητας. Τούτο δεν σημαίνει πως δεν βρίσκονται μέσα στο έργο τού Λαβρϋγέρ και πολλά περίφημα:

— Συσώρευση επιθέτων: κακοί έπαινοι· τα γεγονότα είναι που επαιτούν—κι ο τρόπος που τα ιστορεί κανένας.

— Η εύνοια του ηγεμόνα δεν αποκλείει την αξία, μα και δεν την προϋποθέτει.

— Ο σκλάβος δεν έχει παρά έναν μόνο αφέντη· ο φιλόδοξος έχει για αφέντες όλους όσους μπορούν να συντείνουν στην επιτυχία του.

— Τρία μόνο γεγονότα υπάρχουν για τον άνθρωπο: η γέννηση, η ζωή κι ο θάνατος. Ο άνθρωπος δεν το νοιώθει πως γεννιέται, υποφέρει πως πεθαίνει και ξεχνά να ζήσει.

— Χρέος τών δικαστών είναι ν' αποδίνουν τη δικαιοσύνη, επάγγελμά τους είναι να την παρεκλύουν. Μερικοί τους ξέρουν το χρέος τους, μα κάνουν το επάγγελμά τους.

69.—Πριν περάσουμε στον Βωβνάργ, τον δεύτερο σημαντικότερο συγγραφέα γνωμικών, θ' αναφέρουμε κάποιον άλλο, χρονολογικά ενδιάμεσο, που, αν ασχολήθηκε πολύ λίγο και πάρεργα με τη διατύπωση γνωμικών, είναι όμως ένας από τους μεγάλους συγγραφείς τής Γαλλίας τού 18ου αι. Πρόκειται για τον Κάρολο δὲ Σῆγοντά, βαρόνο τού Μοντεσκιῆ (*Charles de Secondat, baron de Montesquieu*, 1689-1755), που είναι ο πρώτος αληθινός Γάλλος ιστορικός και πολιτειολόγος με φιλοσοφική ευρύτητα εποπτείας. Έχουμε κι αυτού μια πλουσιότατη συλλογή: *Οι Σκέψεις μου (Mes Pensées)*¹, όπου βρίσκει κανείς γνώμες σαν τις ακόλουθες:

— Όταν, σε μιὰ χώρα, έχει κανείς πιότερα ωφελήματα κάνοντας τον αυλικό παρά κάνοντας το χρέος του, τα πάντα χάθηκαν.

— Ο σπουδαίος ευπαιδής είναι ένας άνθρωπος που βλέπει τον Βασιλιά, κουβεντιάζει με τους υπουργούς, και που έχει προγόνους, χρέη και συντάξεις.

— Αν είξερα κάτι που θα είταν χρήσιμο σε μένα, αλλά και συνάμα βλαβερό για την οικογένειά μου, θα το έδιωχνα από τον νου μου. Αν είξερα κάτι που θα είταν χρήσιμο στην οικογένειά μου, μα όχι και στην πατρίδα μου, θα προσπαθούσα να το ξεχάσω. Αν είξερα κάτι χρήσιμο στην πατρίδα μου, μα επιζήμιο για την Ευρώπη και το ανθρώπινο γένος, θα το θεωρούσα έγκληματικό.

— Η αξία μας μάς παρηγορεί για όλα.

— Όταν τρέχεις πίσω από το πνεύμα τσακώνεις τήν ανοησία.

— Πρέπει να μελετήσει κανείς πολλά για να ξέρει λίγα.

— Ο κόλακας είναι ένας σκλάβος που δεν κάνει σε κανέναν αφέντη.

Βλέπουμε ήδη σημαντική εξέλιξη. Ο Μοντεσκιῆ απλώνεται σε τομείς άγνωστους στους παλιότερους γάλλους γνωμολόγους. Κοιτάζει τούς αριστοκράτες με μάτι τρίτου. (Ο ίδιος ανήκε στη λεγόμενη αριστοκρατία τής τηβέννου — *noblesse de robe* — δηλαδή του δικαστικού κλάδου, που είταν κατώτερη). Μιλεί για τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα σαν μοδέρνος άνθρωπος. Έχει ήδη συνείδηση ευρωπαϊκή.

70.—Με τον χρονολογικά δεύτερο, μετά τον Λαβρϋγέρ, μεγάλο γνωμολόγο τού 18ου αι., τον Λουκά δὲ Κλαπιέ, μαρκήσιο τού Βωβνάργ (*Luc de Clapier, marquis de Vauvenargues*, 1715-1747), τον άτυχο και συμπαθέστατο αυτόν νέο, που πέθανε 32 μόλις ετών, χωρίς να χαρεί τη ζωή και χωρίς να δώσει όσα θα μπορούσε, έχουμε έναν γνήσιο συγγραφέα γνωμικών.

1. Montesquieu, *Oeuvres Complètes*, Bibl. de La Pléiade, 1949, τ. I, σελ. 973-1574.

Η συλλογή του Στόχασμοί και Γνωμικά (*Réflexions et Maximes*) αποτελεί το σπουδαιότερο έργο του. Ο Βωβνάργ' δεν έχει ούτε την οξύτητα ούτε το βάθος τού Λαροϋφουκώ. Έχει όμως περισσότερο αίσθημα, κι αυτό δίνει στα εξακόσια περίπου γνωμικά του έναν ασυνείθιστο τόνο ανθρωπιάς κι αλήθειας:¹

12.— Είναι σημαντικό σημάδι μετριότητας το να επαινεί κανείς πάντα μέτρια.

22.— Η σκληριά ταπεινώνει τούς ανθρώπους σε βαθμό να τους κάνει να την αγαπήσουν.

28.— Δεν μπορεί να είναι δίκαιος όποιος δεν έχει ανθρωπιά.

38.— Οι γυναίκες κι οι νέοι δεν ξεχωρίζουν την εκτίμηση από τα γούστα τους.

78.— Φτωχοί και πλούσιοι, κανένας δεν είναι ενάρετος ούτε ευτυχισμένος, αν η τύχη δεν του έδωσε τη θέση που του πρέπει.

127.— Οι μεγάλες σκέψεις έρχονται από την καρδιά.

131.— Κανένας δεν υπόκειται σε τόσο πολλά λάθη όσο εκείνοι που ενεργούν οδηγημένοι μονάχα από το λογικό.

158.— Οι νέοι υποφέρουν από τα λάθη τους λιγότερο παρά από τη γνώση τών γέρων.

172.— Μαλλώνουμε τους δυστυχισμένους για ν' αποφύγουμε να τους συμπονέσουμε.

180.— Δεν είναι γεννημένος για να δοξαστεί όποιος δεν ξέρει την αξία τού χρόνου.

189.— Όποιος ξέρει να υπομένει τα πάντα μπορεί και να τολμά τα πάντα.

234.— Οι άνθρωποι είναι τόσο ευαίσθητοι στις κολακειές, που κι όταν ακόμα το νοιώθουν πως πρόκειται για κολακεία, πάλι πέφτουν θύματά της.

281.— Είναι δυστύχημα πως συνήθως οι άνθρωποι δεν μπορούν να έχουν κάποιο ταλέντο, χωρίς να έχουν συνάμα και κάποια όρεξη να ταπεινώνουν τούς άλλους.

299.— Αν ο διάσημος συγγραφέας τών Αξιωμαίων είταν κι ο ίδιος τέτοιος που προσπάθησε να παραστήσει όλους τούς ανθρώπους, θ' άξιζε άραγε τον σεβασμό μας και τη λατρεία τών θαυμαστών του ;

317.— Οι άνθρωποι δυσπιστούν λιγότερο στα έθιμα και τις παραδόσεις τών προγόνων τους, παρά στο λογικό τους.

324.— Η τέχνη τού ν' αρέσεις είναι η τέχνη τού να ξεγελάς.

359.— Είναι διασκεδαστικό το ότι έχουν επιβάλει για νόμο την αιδώ στις γυναίκες, που μονάχα την αναίδεια εκτιμούν στους άντρες.

365.— Η σαφήνεια είναι η καλή πίστη τών φιλοσόφων.

401.— Οι πρώτες ανοιξιάτικες μέρες έχουν λιγότερη χάρη από το άνθισμα της αρετής ενός νέου.

598.— Η μοναξιά είναι για το πνεύμα ό,τι η νηστεία για το κορμί : θανάσιμη όταν βαστάζει πολύ, μολονότι είναι αναγκαία.

71.— Μετά τον Βωβνάργ', γνωμικά έγραψαν συγγραφείς λιγότερο σπουδαίοι. Θ' αναφέρουμε τους τρεις κυριότερους, που θα μας κάνουν να φτάσουμε ως τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα.

1. *Vauvenargues, Œuvres choisies, éd. Classiques Garnier.*

Είναι πρώτα ο Σεβαστιανός Ρώκ, ο λεγόμενος Σαμφόρ (Sébastien Roch, dit Chamfort), (1740-1794). Από άσημη καταγωγή, αλλά έχοντας ζήσει κάπως σαν παράσιτο της αριστοκρατίας, χωρίς όμως και να μπορέσει να το πάρει απόφαση, ο Σαμφόρ έγινε μισάνθρωπος. Αυτός είναι που έγραψε πως είχε τριών ειδών φίλους: εκείνους που τον αγαπούσαν, εκείνους που δεν νοιάζονταν γι' αυτόν, κι εκείνους που τον μισούσαν. Μετά τον θάνατό του, οι θαυμαστές του δημοσίευσαν τα κατάλοιπά του. Το κυριότερο τμήμα τους αποτελείται από τα Γνωμικά και Σκέψεις (Maximes et Pensées) και τους Χαρακτήρες και Ανέκδοτα¹ (Caractères et Anecdotes). Ουσιαστικά, πρόκειται για υλικό, που μάζευε ο Σαμφόρ για να το χρησιμοποιήσει σ' ένα μεγάλο έργο που σκόπευε να γράψει και που θα είχε τον τίτλο Προϊόντα τού τελειοποιημένου πολιτισμού (Produits de la Civilisation perfectionnée). Τα κομμάτια που σώθηκαν δείχνουν πως ο Σαμφόρ, ειρωνικός και μισάνθρωπος, είξερε να διατυπώνει γνωμικά με σημαντική τέχνη:

- Είναι να ποθεί κανένας την οκνηρία ενός κακού και τη σιωπή ενός ανοήτου.
- Η προσποιημένη μετριοφροσύνη είναι το ευπρεπέστερο απ' όλα τα ψέματα.
- Η φτώχεια φτηναίνει το έγκλημα.
- Λίγες κακίες εμποδίζουν έναν άνθρωπο να έχει πολλούς φίλους όσο το κατορθώνουν μερικές πολύ μεγάλες αρετές.
- Έρωτας: τρέλλα αξιαγάπητη — φιλοδοξία: ανοησία σοβαρή.
- Ο πλουσιότερος άνθρωπος είναι ο οικονόμος, κι ο φτωχότερος είναι ο φιλάργυρος.
- Οι αυλικοί είναι φτωχοί που πλούτισαν ζητιανεύοντας.
- Όταν κανείς θέλει ν' αρέσει στον κόσμο, πρέπει να δέχεται να διδάσκεται πολλά πράματα, που τα ξέρει, από ανθρώπους που τ' αγνοούν.
- Παίρνε και δίνε απολαύσεις, χωρίς να κάνεις κακό ούτε στον εαυτό σου, ούτε στους άλλους — αυτό νομίζω είναι ολόκληρη η ηθική.
- Όσα διδάχτηκα δεν τα ξέρω πια, τα λίγα που ξέρω ακόμα τα έχω μαντέψει.
- Ο έρωτας είναι σαν τις επιδημικές αρρώστειες: όσο περισσότερο τις φοβάται κανείς, τόσο περισσότερο κινδυνεύει.
- Ο έρωτας, τέτοιος που υπάρχει στην κοινωνία, δεν είναι παρά η ανταλλαγή δυο καπρίτσιων κι η επαφή δυό επιδερμίδων.
- Στον έρωτα, όλα είναι αλήθεια κι όλα είναι ψέμα: κι είναι το μόνο πράμα, για το οποίο είναι αδύνατο να πει κανένας τίποτα το παράλογο.
- Ένας άντρας ερωτευμένος είναι ένας άντρας που θέλει να είναι πιο αξιαγάπητος απ' όσο πραγματικά είναι: και γι' αυτό, όλοι σχεδόν οι ερωτευμένοι είναι γελοίιοι.
- Ένας από τους καλύτερους λόγους για να μην παντρευτείς ποτέ, είναι πως δεν είσαι ολότελα το κορόϊδο μιας γυναίκας, ενόσο δεν είναι γυναίκα σου.

1. Chamfort, Maximes et Pensées, Anecdotes et Caractères, Bibliothèque Larousse, 1928.

72.—Ο δεύτερος συγγραφέας γνωμικών, που πρέπει ν' αναφέρουμε, είναι ο Αντώνιος Ριβαρόλ (*Antoine Rivarol, 1753-1801*). Είναι κι αυτός συγγραφέας που θα μπορούσε να είχε αφήσει έργο πολύ πιο αξιόλογο, γιατί ήταν προικισμένος με πνευματικά χαρίσματα εντελώς εξαιρετικά. Του έλειψε όμως το «πνεύμα τής συνέχειας», το απαραίτητο για κάθε μεγάλη δημιουργία. Ο Ριβαρόλ, αφού έπαιξε σημαντικό ρόλο στα φιλολογικά σαλόνια πριν τη γαλλική Επανάσταση, κι έγινε ακουστός σαν λογοτεχνικός κριτικός και στυκώτατος, προσχώρησε μετά την Επανάσταση στον βασιλισμό κι αναγκάστηκε να φύγει από τη Γαλλία. Πήγε στις Βρυξέλλες, κατόπι στην Αγγλία και κατέληξε στο Αμβούργο και το Βερολίνο, όπου και πέθανε. Δεν πρόλαβε να τελειώσει ούτε καν τον Πρόλογο του Γαλλικού Λεξικού που είχε αναλάβει να γράψει, αλλά ό,τι δημοσίευσε σχετικά ήταν εξαιρετικό σε ποιότητα και πρωτοτυπία. Είχε άλλωστε, στην αρχή τής δράσης του, στα 1783, βραβευτεί για μια του Διατριβή πάνω στον Παγκόσμιο Χαρακτήρα τής Γαλλικής Γλώσσας (*Discours sur l'Universalité de la Langue Française*) σ' έναν διαγωνισμό τής Ακαδημίας τού Βερολίνου. (Θυμίζουμε πως την εποχή εκείνη ο μεγάλος βασιλιάς τής Πρωσίας Φρειδερίκος Β', (1712-1786), χρησιμοποιούσε ακόμα τα γαλλικά στην Αυλή του).—Του Ριβαρόλ μάς έχουν μείνει, με τον τίτλο Γνωμικά και Σκέψεις, Ανέκδοτα κι Ευφυολογήματα (*Maximes et Pensées, Anecdotes et Bons mots*¹) διάφορες επιγραμματικές σκέψεις-γνωμικά εξαιρετικής ποιότητας:

— Ο όχλος νομίζει πως προχωρεί καλύτερα προς την ελευθερία του όταν καταπατεί την ελευθερία τών άλλων.

— Αλλοίμονο σε κείνους που αναμοχλεύουν το κατακάθι ενός λαού!

— Πρέπει να πολεμά κανείς τη δημόσια γνώμη με τα όπλα της· δεν μπορείς να πιστολίζεις τίς ιδέες.

— Ο φθόνος που μιλεί και που κραυγάζει είναι πάντα αδέξιος· να φοβάσαι τον φθόνο που σωπαίνει.

— Η τυπογραφία είναι το πυροβολικό τής σκέψης.

— Τα πάθη είναι οι ρήτορες των μεγάλων συνελεύσεων.

— Η φιλοσοφία ευθύνεται μονάχα για τα άτομα, η θρησκεία ευθύνεται για τις μάζες.

— Η θρησκα γυναίκα πιστεύει στους θρησκους άντρες· η άθρησκη στους άθρησκους—κι οι δυό τους όμως είναι εξίσου εύπιστες.

— Είναι μεγάλο πλεονέκτημα το να μην έχεις κάνει στη ζωή σου τίποτα—μα δεν πρέπει και να το παραξηλώνεις.

1. A. Rivarol, *Œuvres choisies*, 2 τ., Éd. Jouaust, 1880.

— Δυστυχώς, υπάρχουν αρετές που για να τις ασκήσει κανείς πρέπει να είναι πλούσιος.

— Μέσα στους κακόβουλους, που λένε απερίσκεπτα το κακό, κι όταν ακόμα δεν είναι σίγουροι, βρίσκονται κι οι διακριτικοί φίλοι, που παρασιωπούν φρόνιμα το καλό που ξέρουν.

— Με τις γυναίκες, οι νέοι είναι άτολμοι πλούσιοι, κι οι γέροι αδιάντροποι φτωχοί.

— Με τις λέξεις τάξη κι ελευθερία θα πηγαινοφέρουν παντοτινά το ανθρώπινο γένος από τον δεσποτισμό στην αναρχία κι από την αναρχία στον δεσποτισμό.

73.—Ο Σαμφόρ κι ο Ριβαρόλ είναι άνθρωποι τού 18ου αι. Ο Ιωσήφ Ζουβέρ (Joseph Joubert), που γεννήθηκε στα 1754, έναν μόνο χρόνο μετά τον Ριβαρόλ, κι έζησε ως το 1824, πρέπει να περιληφτεί στον 19ο αι. 'Αλλωστε, οι Σκέψεις του έγιναν γνωστές μετά τον θάνατό του. Μια πρώτη επιλογή, που έκανε ο φίλος τού Ζουβέρ, ο πολύς Σατωβριάν, δημοσιεύτηκε στα 1838. Ακολούθησε μια πληρέστερη έκδοση στα 1842¹.

Ο Ζουβέρ είναι άνθρωπος του πρώτου τεταρτίου τού 19ου αι. Δεν έχει τίποτα από την κομψή και σπιρτόζα ευκολία τών ανθρώπων τού προηγούμενου αιώνα. Είναι σοβαρός και παίρνει τη ζωή στα σοβαρά. Σπάνια, μέσα στους δυό τόμους τών Σκέψεων, Δοκιμίων, Γνωμικών και Αλληλογραφίας του (*Pensées, Essais, Maximes et Correspondance*) διακρίνει κανείς ένα χαμόγελο. Βρίσκουμε όμως παντού τον τίμιο, στοχαστικό παρατηρητή, που εμπνέει εμπιστοσύνη με την ειλικρίνειά του. Συνάμα, ο Ζουβέρ παρατήρησε προσεκτικά τον εαυτό του, και μας δίνει μιαν αυτοανάλυση, που μας διαφωτίζει σημαντικά για όλους εκείνους που, αντί να δώσουν έργα εκτεταμένα, όπου η σκέψη τους ν' αναπτύσσεται διαλεκτικά και άνετα, προτιμούν τις σύντομες, επιγραμματικές και σκόρπιες φράσεις τών γνωμικών.

— Είμαι ικανός να σπέρνω, όχι όμως να θεμελιώνω και να χτίζω.

— Είμαι σαν τον Μονταίνιο, ανίκανος για συνεχή ομιλία.

— Οι ιδέες μου... Εκείνο που μου είναι δύσκολο, είναι να χτίσω το σπίτι για να τις εγκαταστήσω μέσα.

— Όταν οι φίλοι μου είναι μονόφθαλμοι, τους κοιτάζω προσφίλ.

— Μέσα στα μάτια υπάρχει και πνεύμα και ψυχή και σώμα.

— Τα πάθη είναι φυσιολογικά· η έλλειψη μεταμέλειας είναι που αποτελεί διαφθορά.

— Χάνουμε πάντα τη φιλία εκείνων που χάνουν την εκτίμησή μας.

— Πρέπει ν' αναπληρώσουμε την απουσία με τη θύμηση. Η μνήμη είναι ο καθρέφτης, όπου βλέπουμε τους απόντες.

— Είναι περισσότερο αναγκαίο να μαθαίνουν οι άνθρωποι να συμπονοούν τη δυστυχία παρά να την υπομένουν.

1. J. Joubert, *Pensées, Essais, Maximes et Correspondance*, 2 τ., 2e éd., 1850.

— Τα νεανικά πάθη γίνονται βίαια στα γερατειά.

— Για σύζυγό σου να διαλέξεις μονάχα τη γυναίκα που θα διάλεγες για φίλο σου αν είταν άντρας.

— Η κακολογία είναι το ξαλάφρωμα τής κακοβουλίας.

— Η αρετή από υπολογισμό είναι η αρετή τής κακίας.

— Εγώ' από πού; πού; γιατί; πώς; νά, ολόκληρη η φιλοσοφία: η ύπαρξη, η προέλευση, ο τόπος, ο σκοπός και τα μέσα.

— Μην κόβεις ό,τι μπορείς να λύσεις.

— Η επισείκεια αποτελεί μέρος τής δικαιοσύνης.

— Η εξουσία είναι ομορφιά, μια που κάνει τις γυναίκες ν' αγαπήσουν και τους γέροντες ακόμα.

— Στα μεγάλα πολιτικά δράματα λίγοι είναι άξιοι να επινοήσουν έναν ρόλο, πολλοί είναι άξιοι να τον παίξουν.

— Όποιος διδάσκει μαθαίνει δυό φορές.

— Κάθε νόμιμη εξουσία πρέπει ν' αγαπά και την έκταση και τα όριά της.

74.—Με τον τρίτο από τους τρεις σημαντικούς γνωμολόγους τής Γαλλίας που ήλθαν μετά τον Βωβνάρϋ δεν εξαντλήθηκε βέβαια ο κατάλογος τών συγγραφέων, των οποίων δημοσιεύτηκαν γνώμες.

Έτσι, ο Σαιντ-Βέβ (Charles Augustin de Sainte Beuve, 1804-1869) έβαλε πολλές σκέψεις-γνωμικά σε διάφορους τόμους μελετών του. Ειδικότερα, στο τέλος τής πρώτης του μελέτης για τον Λαροδφουκώ, που δημοσίεψε στα 1840 και που περιλήφτηκε αργότερα στο βιβλίο του Πορτραίτα Γυναικών (Portraits de Femmes), ο Σάιντ-Βέβ πρόσθεσε καμιά πενήνταριά σκέψεις-γνωμικά του, επειδή, καθώς εξηγεί, είναι λιγό-πολύ ανάλογα, στη μορφή και το πνεύμα τους, με τ' Αξιώματα. Και προσθέτει πως πρέπει να θεωρηθούν σαν μια πρόσθετη εκδήλωση τιμής προς τον Λαροδφουκώ, που την κάνει μεγαλύτερη το γεγονός ότι τα γνωμικά αυτά δεν είναι πετυχημένα... Ιδού λίγα δείγματα:

XVI.— Πόσοι άνθρωποι πεθαίνουν χωρίς καν να προλάβουν να περιεργαστούν ολόκληρο τον εαυτό τους!

XXII.— Κάποιες ψυχές, αφού χορτάσουν στον καιρό τους όλο το κακό που τους άρσσε, ξαναγίνονται γερονώντιας ακίνδυνες και σχεδόν καλές.

XXXII.— Υπάρχει στα πράματα αρκετή ποικιλία, ώστε κάθε άνθρωπος με ευθυκρισία να μπορεί, αναλόγως τη μέρα και τη διάθεσή του, να δίνει την εντύπωση και πως αντιφάσκει με τον εαυτό του και πως έχει δίκιο.

XLIV.— Υπάρχουν μέρες που το πνεύμα ξυπνά τό πρωί με το σπαθί έξω από το θηκάρι και με όρεξη να τα κάνει όλα κεραμιδαριό.

XLVI.— Λίγη ανοησία, μαζί με πολλή αξία, δεν βλάπτει: χρησιμεύει για μαγιά.

75.—Εξάλλου, υπάρχουν οι παρισινοί θεατρικοί συγγραφείς τού 19^{ου} αι., που ακολουθούν την παράδοση τών παλιότερων κλασικών κωμικών τής Γαλλίας, προπάντων τού μεγάλου Μολιέρου (*Jean-Baptiste Poquelin, dit Molière, 1622-1673*), και του Βωμαρδαί (*Pierre Augustin Caron, dit Beaumarchais, 1732-1799*) τού δημιουργού τού Φιγκαρό. Αρχίζοντας από τον Αλέξανδρο Δουμά, τον γνιό, (*Alexandre Dumas, fils, 1824-1895*) οι: Λαβίξ (*Émile Labiche, 1815-1888*), — Ωξιέ (*Émile Augier, 1820-1889*), — Σαρδού (*V. Sardou, 1831-1908*), — Βεκ (*H. Becque, 1832-1899*), — Δονναί (*Maurice Donnay, 1859-1945*), — Κουρτελίν (*G. Courteline, 1860-1929*), — Φεδώ (*Georges Feydeau*), — δὲ Φλέρ (*de Flers, 1872-1927*), και Καγιαβέ (*A. de Caillavet, 1863-1915*), που γέμισαν τους σπινθηροβόλους διαλόγους τών κωμωδιών τους με επιγραμματικές φράσεις, που συχνά αποτελούν γνωμικά.

Τέλος, επικράτησε η συνήθεια να δημοσιεύονται απανθίσματα σύντομων σκέψεων σταχυολογημένων από τα έργα τών περισσότερων διάσημων συγγραφέων¹. Θα ήταν υπερβολικό να τους απαριθμήσουμε όλους, μα και παράλειψη αν δεν θυμίζαμε μερικούς από τους μεγαλύτερους γάλλους συγγραφείς, που θαυμάστηκαν για τις επιγραμματικές γνώμες που σκόρπισαν στα έργα τους. Είναι πρώτα ο πασίγνωστος Λαφονταίν, (*Jean de La Fontaine, 1621-1695*), που οι αθάνατοι Μύθοι του είναι γεμάτοι γνωμικά. — Είναι κατόπι ο σατυρικός και κριτικός ποιητής τού 17^{ου} αι. Βουαλώ (*Nicolas Boileau-Despréaux, 1636-1711*). — Προπάντων όμως ο Γάλλος που επηρέασε με την αίγλη του την πνευματική ζωή όλης τής Ευρώπης τού 18^{ου} αι. και που φημίστηκε για το σπινθηροβόλο πνεύμα και την ειρωνεία του, ο Βολταίρος (*François-Marie Arouet, dit Voltaire, 1694-1778*).

Από τους Γάλλους τού 19^{ου} και του 20^{ού} αι. ας αναφέρουμε τον πασίγνωστο στην Ελλάδα Βίκτορα Ουγκώ, δηλαδή τον Ύγό (*Victor Hugo, 1802-1884*) τον Σταντάλ (*Henry Beyle, dit Stendhal, 1783-1842*) και το έργο του Για τον Έρωτα, (*De l'Amour*) που το πήρε για υπόδειγμα ο Παύλος Βουρζέ (*Paul Bourget, 1852-1935*) στο βιβλίο του Φυσιολογία τού σύγχρονου έρωτα (*Physiologie de l'Amour moderne*) τον Αλφόνσο Καρρ (*Alphonse Karr, 1808-1890*) που γέμισε επιγράμματα το περιοδικό του Οι Σφήκες (*Les Guêpes*), που επηρέασε βέβαια τον δικό μας Ροΐδη. Σκέψεις κι αποσπάσματα δημοσίεψε κι ο μεγαλύτερος από τους σύγχρονους γάλλους ποιητές ο Π. Βαλερύ (*Paul Valéry, 1871-1945*).

ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΣΤΟΥΣ ΑΓΓΛΟΣΑΞΟΝΕΣ

76.— Την αγάπη για τις συλλογές ρητών, γνωμικών, σκέψεων κι επιγραμμάτων την έχουν σε μεγάλο βαθμό οι Αγγλοσάξονες, μολονότι δεν υπάρχουν αξιόλογοι συγγραφείς που ν' ασχολήθηκαν ειδικά με τη συγγραφή γνωμικών, όπως οι Γάλλοι Λαροδφουκώ και Βωβνάργ'. Εξαίρεση, ίσως μοναδική, αποτέλεσε ο πολύτροπος Βενιαμίν Φραγκλίνος (*Benjamin Franklin, 1706-1790*). Στο ετήσιο Ημερολόγιο τού Φτωχού Ρίτσαρντ (*Poor Richard's Almanach*), που έβγαζε επί πολλά χρόνια με το ψευδώνυμο Ρίτσαρντ Σώντερς (*Richard Saunders*), δημοσίευε πολλά γνωμικά γεμάτα πρακτική σοφία και χιούμορ. Μερικά τους έγιναν τόσο πασίγνωστα που περνούν για λαϊκά γνωμικά όπως τα: «Μην αναβάλλεις για αύριο ό,τι μπορείς να κάνεις σήμερα», «Να θυμάσαι πως ο χρόνος είναι χρήμα», «Το να πλαγιάζει κανείς νωρίς και να σηκώνεται νωρίς κάνει τον άνθρωπο γερό, πλούσιο και γνωστικό», «Και τρεις μπορούν να κρατήσουν ένα μυστικό, αν οι δύο τους πεθάνουν», «Τρεις μετακομίσεις ισοδυναμούν με μια πυρκαϊά», κλπ.² Πάντως, περισσότερο κι από τους Γάλλους, οι Αγγλοσάξονες αγαπούν να αναφέρουν σκέψεις, παρμένες είτε από την Αγία Γραφή, που αποτελεί γι' αυτούς ανάγνωσμα αγαπημένο και των λιγότερο καλλιεργημένων, είτε από τα έργα τών ποιητών και των πεζογράφων τους. Από την άποψη αυτή, ο μεγάλος τους Σαίξπηρ, αποτελεί ανεξάντλητο μεταλλείο στοχασμών, επιγραμμάτων και γνωμικών κάθε είδους.

Εκτός από τον Σαίξπηρ, κι άλλοι μεγάλοι δραματικοί συγγραφείς, από τον Τζόνσον (*Ben Jonson, 1573-1637*), ως τον Όσκαρ Γουάιλντ (*Oscar Wilde, 1856-1900*) και τον Βέρναρντ Σω (*Bernard Shaw, 1856-1951*), σκόρπισαν στα έργα τους πάμπολλες επιγραμματικές σκέψεις, που πέρασαν στις ανθολογίες. Εκτός όμως από τους δραματογράφους, υπάρχουν φυσικά στα έργα τών ποιητών, φιλοσόφων, πολιτικών και θεολόγων, αρχίζοντας από τον Φρ. Βάκωνα (*Francis Bacon, 1561-1629*), γνωμικά, αφορισμοί, αποφθέγματα κάθε είδους, που συγκεντρώθηκαν στις διάφορες συλλογές, που κυκλοφορούν με τον τίτλο Λεξικών, ή Θησαυρών. Οι κυριότεροι είναι: ο Λόρδος Τσεστερφίλντ (*Earl of Chesterfield, 1694-*

1. Γαλλικά «λεξικά» γνωμικών και σκέψεων δεν υπάρχουν πολλά. Κοινότερο είναι τού Othon Guerlac, *Les Citations Françaises*, éd. A. Colin, 1931.

2. Για τον Φραγκλίνο, ο ίδιος ο Σαιντ-Βέβ γράφει (l. έ. σκέψη XXXVI) πως «τα γνωμικά του αποτελούν σπειριά από αγνό σιτάρι, που αξίζει να φτυγευτούν γιατί θα καρποφορήσουν».

1773)· ο ποιητής Αλέξανδρος Πόουπ (*Alexander Pope, 1688-1744*)· ο λεξικογράφος Σαμουήλ Τζόνσον (*Samuel Johnson, 1709-1784*)· ο Βάϊρον (*George Gordon, Lord Byron, 1788-1824*)· ο Έδμοντ Βέρκ (*Edmond Burke, 1729-1797*)· ο Καρλάιλ (*Thomas Carlyle, 1795-1881*)· οι Αμερικανοί Ράλφ Έμερσον (*Ralph Emerson, 1803-1882*), και Τζέφερσον (*Thomas Jefferson, 1743-1826*), και τόσοι άλλοι, πεν τα ονόματά τους βρίσκονται σε κάθε σχετική συλλογή (*Dictionary ή Thesaurus of Quotations*)¹.

ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΣΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ

77.— Η γερμανική σκέψη, πολυσύνθετη και περίπλοκη συνήθως, δεν είναι βέβαια κατάλληλη για να κλείνεται στα στενά πλαίσια τών γνωμικών. Για τούτο και είναι λίγοι οι Γερμανοί συγγραφείς που ασχολήθηκαν ειδικότερα να γράψουν γνωμικά. Πάντως, από τα έργα μεγάλων συγγραφέων σαν τον Γκέτε (*Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832*)· τον Σίλλερ (*Johan Christoph Friedrich von Schiller, 1759-1805*)· τον Ρίχτερ (*Johann Paul Richter, 1763-1825*)· τον Σωπενάουερ (*Arthur Schopenhauer, 1788-1860*), και ιδίως από τον Νίτσε (*Friedrich Nietzsche, 1844-1900*) μεγάλο θαυμαστή τού Λαροδφουκώ, δημοσιεύτηκαν απανθίσματα σκέψεων, που έχουν συχνά την επιγραμματικότητα γνωμικών, ή αφορισμών (*Aphorismen*), καθώς συνειθίζουν να λένε γερμανικά.

78.— Απο τους Γερμανούς που έγραψαν καθαυτό γνωμικά, ο γνωστότερος είναι ο καθηγητής τής φυσικής και σατυρικός Γεώργιος Χριστοφόρος Λίχτεμπεργ (*Georg Christoph Lichtenberg, 1742-1799*), του οποίου, οι Αφορισμοί (*Aphorismen*) είχαν πολλές εκδόσεις μετά τον θάνατό του. Ίδού μερικοί :¹

-
1. Τέτοια «λεξικά» οι Αγγλοσάξονες έχουν άφθονα κι αξιόλογα. Αναφέρουμε :
    - 1) *The Oxford Dictionary of Quotations*, έκδ. Oxford University Press, 1944.
    - 2) *Everyman's Dictionary of Quotations and Proverbs*, D. C. Browning έκδ. J. M. Dent, 1951, London.
    - 3) *Stevenson's Book of Quotations* έκδ. Cassel, London (το πλουσιότερο).
    - 4) *The Nuttall Dictionary of Quotations*, James Wood, έκδ. Fr. Warne, London, 1949.
    - 5) *5.000 Quotations for all occasions*, έκδ. The New Home Library, Philadelphia, 1945 (μικρό).

— Αν οι άνθρωποι δέχονταν να διηγηθούν σωστά τα όνειρά τους, θα μπορούσε κανείς να διαγνώσει απ' αυτά τον χαρακτήρα τους καλύτερα παρά από τη φυσιογνωμία τους.

— Πόσοι λίγοι φίλοι θα έμεναν φίλοι αν μπορούσαν να δουν όλα τους τα αισθήματα!

— Συχνά, οι μεγάλοι, με τα μακρυνά τους χέρια, κάνουν λιγότερες ζημιές από τους υπηρέτες τους, με τα κοντά τους χέρια.

— Δεν μπορώ να πω στα σίγουρα αν τα πράγματα θα σιάξουν αν αλλάξουν· τούτο όμως μπορώ να πω, πως για να σιάξουν πρέπει ν' αλλάξουν.

— Σήμερα τρεις τελείες κι ένα ψέμα κάνουν ένα συγγραφέα.

— Ο ιθαγενής της Αμερικής που ανακάλυψε πρώτος τον Κολόμβο έκανε κακή ανακάλυψη.

— Οι άνθρωποι που δεν έχουν ποτέ καιρό είναι εκείνοι που κάνουν τα λιγότερα.

— Το να κάνεις έξυπνους ανθρώπους να πιστέψουν πως είσαι ό,τι δεν είσαι είναι τις περισσότερες φορές πιο δύσκολο από το να γίνεις πραγματικά αυτό που θέλεις να φαίνεσαι.

79.— Αξίζει επίσης ν' αναφερθεί και μια γυναίκα, η αυστριακή Μαρία φον Εβνερ-Εδεμπάχ (Marie von Ebner-Eschenbach, 1830-1916) που δημοσίευσε στα 1870, με τον τίτλο Aphorismen κι αυτή, μια συλλογή πεντακόσιων εξήντα περίπου γνωμικών, που πολλά τους είναι εξαιρετικής ποιότητας²:

— Πες πρώτος εσύ κάτι το αυτονόητο, και κατακτάς τήν αθανασία.

— Εκείνο που μας γοητεύει στην ορατή ωμορφιά είναι πάντα και μόνο κάτι το αόρατο.

— Ελάχιστα καταλαβαίνουν όποιοι καταλαβαίνουν μόνο όσα μπορούν να εξηγηθούν.

— Ο χαρακτήρας τού καλλιτέχνη τρέφει ή καταστρέφει το ταλέντο του.

— Τι θα γινόταν η δύναμη των γυναικών, αν δεν υπήρχε η ματαιοδοξία τών αντρών;

— Μια είναι η απόδειξη του: «Μπορώ» — το: «Κάνω».

— Οι εξαιρέσεις δεν αποτελούν πάντα την επιβεβαίωση του παλιού κανόνα, μπορούν και να είναι οι προάγγελοι ενός νέου κανόνα.

— Πολλοί θα είχαν ελεύθεροι, αν μπορούσαν ν' αποκτήσουν συνείδηση της ελευθερίας τους.

— Όποιος είναι ευχαριστημένος με λίγη δόξα δεν αξίζει τήν πολλή.

— Εξουσιάζεις τή στιγμή; Εξουσιάζεις τή ζωή.

1. G. Ch. Lichtenberg, Tag und Dämmerung—Aphorismen, Schriften, Briefe, Tagebücher—έκδ. Dieterich'sche Verlag, Leipzig, 1944.

2. Marie von Ebner-Eschenbach, Aphorismen, έκδ. Insel Verlag, Leipzig, 1941.